

Obr. 1. Reklamná kriedová tabuľa z baru Tepláreň (2022). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, IS 00001; autor fotografie: Samuel Gabura.

vzdelávaní.³ Konali sa kultúrne podujatia vo viacerých mestách,⁴ udalosť rezonovala aj v zahraničných médiách.⁵ Následne sa v politickom a kultúrnom diskurze otvorili témy od ľudskoprávných otázok a bezpečnosti LGBTI+ ľudí na Slovensku, cez kvalitu lekárskej starostlivosti dostupnej na Slovensku pre transrodových ľudí, až po opätovné pokusy o presadenie zákona o registrovaných partnerstvách⁶.

Nielen školstvo, ale aj kultúrne inštitúcie môžu prispieť svojou činnosťou a vzdelávať verejnosť a prispieť tak k scitlivovaniu spoločnosti nielen voči LGBTI+ ľuďom, ale aj v otázkach ľudskoprávneho a občianskeho aktivizmu, života komunit a subkultúr všeobecne.

Tragická udalosť z 12. októbra bola práve tým katalyzátorom, ktorý otvoril cestu k založeniu inkluzívnej zbierky, jej zámerom však nie je sústrediť sa len na jednu skupinu či tému. Cieľom zbierky je postupne skúmať širšie spektrum rôznych skupín obyvateľstva, ktoré v našej spoločnosti existujú a svojím správaním vytvárajú nové kultúrno-spoločenské javy. Prínosom takého skúmania spoločnosti by mal byť ucelenejší obraz o ľuďoch a o dobe, ktorú žijeme.

Podobné kultúrno-spoločenské témy v určitej miere pokrývajú svojou výskumnou činnosťou múzeá SNM so špecifickým zameraním, ako napríklad Etnografické múzeum v Martine alebo múzeá národnostných a náboženských menšín, napríklad Múzeum kultúry karpatských Nemcov,

Obr. 2. Šiltovka Juraja Vankuliča (2022). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, IS 00003; autor fotografie: Samuel Gabura.

Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku, Múzeum židovskej kultúry a ďalšie. Avšak poslaním novozaloženej zbierky je skúmať existenciu tých skupín obyvateľstva, ktoré nespádajú do kategórií “národnosť” alebo “náboženstvo” (podľa týchto sa zvyčajne zakladajú zbierky mapujúce národnostné, alebo náboženské menšiny). Členovia týchto skupín, pre ktoré spoločným menovateľom nie je ani náboženstvo, ani národnosť, práve tak tvoria živú kultúru a majú svoju históriu.

Na Slovensku sa týmito témam dlhodobo a systematicky venujú menšie galérie a kultúrne centrá. Svojím programom prispievajú aj iné veľké inštitúcie. Vo viacerých múzeách a galériách na Slovensku sa kurátori venujú inkluzívnym témam ako jednotlivci, aj kolektívy v rámci konkrétnych projektov a spoluprác. Projekt Východoslovenskej galérie v Košiciach House of Mine je jedným z príkladov. Nosnou témou

3 Na zhromaždení Za dúhové Slovensko si uctili pamiatku obetí útoku, in: SME.sk TASR [online], 13. 10. 2022 [cit. 10. 8. 2023]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/23033293/na-zhromazdeni-za-duhove-slovensko-si-uctili-pamiatku-obeti-utoku.html>

4 Kultúrne podujatia sa organizovali pod hlavičkou Slovenská tepláreň ako celoslovenský festival na podporu LGBTI+ ľudí. Podrobnosti o podujatiach na stránke Slovenskej Teplárne tu: <https://www.slovenskateplaren.sk/>

5 Ako príklad uvádzam články z BBC a z iDnes. Slovakia: Two dead after shooting outside LGBT bar in: BBC news [online], 13. 10. 2022. [cit. 17. 8. 2023]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-europe-63239523>; Při střelbě v Bratislavě zahynuli dva lidé, útočník z místa činu uprchl, in: iDnes.cz [online], 12. 10. 2022 [cit. 17. 8. 2023]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/slovensko-bratislava-policie-strelba-policie.A221012_203021_zah

6 Návrh zákona o partnerskom spoložití, ktorý predložila strana Sloboda a Solidarita (SaS), 19. októbra neprešiel. Informácie o návrhu a hlasovaní sú dostupné online: Slovenský parlament odmietol aj minimalistické zlepšenie postavenia párov rovnakého pohlavia na Slovensku, in: Amnesty International [online], 20. 10. 2022. Dostupné z: <https://www.amnesty.sk/slovensky-parlament-odmietol-aj-minimalisticke-zlepsenie-postavenia-parov-rovneho-pohlavia-na-slovensku/>

Obr. 3. Kondolenčné knihy – ukážka (2022). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, t.č. deponát; autorka fotografie: Miroslava Schiller Maurery.

projektu je domov, čím chce reflektovať na problémy intolerance, rasizmu a xenofóbie. Projekt prináša výstavy a programy pre verejnosť, jeho náplňou však nie je pracovať s vlastnou zbierkou. Program galérie Tranzit v Bratislave, ktorá pravidelne prináša tému ekoaktivizmu, dáva priestor queer umeniu, feminizmu v umení a rôznym komunitám, čím otvára aktuálne otázky o súčasnej spoločnosti. Hoci tieto inštitúcie publikujú a pripravujú výstavy na aktuálne spoločenské témy, zmyslom týchto aktivít nie je rozširovanie zbierok. V múzeách, kde sa kurátori neobmedzujú len na prácu s umením, ale možnosti zbierania sú oveľa väčšie, sme sa so snahou pristupovať k práci so zbierkovými predmetmi inkluzívne, stretávali skôr ojedinele. Tu sa dostávame k tomu, že by to mala byť úloha zbierkotvorných inštitúcií a takou Slovenské národné múzeum je. Uvedomenie si tejto potreby, toho, kam sa ešte môže posúvať taká veľká a členitá inštitúcia po 130 rokoch svojej existencie bolo rozhodujúce, aby zbierka mohla vôbec vzniknúť.

Napokon, je potrebné zmieniť aj širší kontext a to, že SNM – HM je súčasťou medzinárodnej siete múzeí ICOM – International Council of Museums. 24. 8. 2022 bola organizáciou ICOM schválená nová definícia múzea, podľa ktorej by múzeum malo byť prístupné a inkluzívne: “Muzeum je stála nezisková inštitúcia ve službách spoločnosti, ktorá odborné zpracováva, sbíra, konzervuje, interpretuje a vystavuje hmotné i nehmotné dedičtví. Muzea jsou otevřená veřej-

nosti, přístupná a inkluzivní. Podporují a rozvíjejí rozmanitost a udržitelnost, fungují a komunikují eticky, profesionálně a za účasti různých komunit. Nabízejí rozličné podněty pro vzdělávání, potěšení, reflexi a sdílení vědomostí.”⁷

ICOM ešte skôr, v roku 2020, vyhlásilo pre Medzinárodný deň múzeí tému Museums for Equality: Diversity and Inclusion (Múzea za rovnosť: Rozmanitosť a inklúzia).⁸ Je to výzva smerom k múzeám, aby využili svoj potenciál k vytváraní zmysluplných programov a aby sa inkluzívny prístup stal základnou spoločenskou hodnotou, s ktorou môžu pracovať. SNM sa rozhodlo výzvu prijať, čo napokon viedlo k vzniku zbierky s inkluzívnym obsahom.

Kľúčovým pojmom, s ktorým pri koncipovaní zbierky kurátori pracujú, je inklúzia. S pojmom sa väčšinou spája múzejno-galerijná prax, v ktorej spravidla ide o pedagogickú prácu s komunitami z rôznych marginalizovaných skupín, tiež špeciálne programy vytvorené pre ľudí so zdravotným znevýhodnením. Pojem inklúzia sa však môže vzťahovať na oveľa širšie spektrum rôznorodých skupín, komunit a subkultúr, pre ktoré je ťažké nájsť jeden zastrešujúci termín. Inklúzia ako všeobjímajúci pojem zatiaľ najlepšie vystihuje povahu zbierky a jej zameranie.

Asociácia múzeí (Museums Association) definuje inklúziu nasledovne: “Naša definícia inklúzie uznáva, že ľudia sa potrebujú cítiť prepojení a zúčastnení. Inklúziu možno defi-

7 Museum definition, ICOM, 24. 8. 2022 [online], 24. 8. 2022 [cit. 28.11.2023]. Dostupné z: <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>

8 Justine NAVARRO, 2020 – Museums for Equality: Diversity and Inclusion [online], 18. 5. 2020. [cit. 27.11.2023]. Dostupné z: <https://imd.icom.museum/past-editions/2020-mu>, Museums for Equality: Diversity and Inclusion - A New Concept of Future Museums museums-for-equality-diversity-and-inclusion/

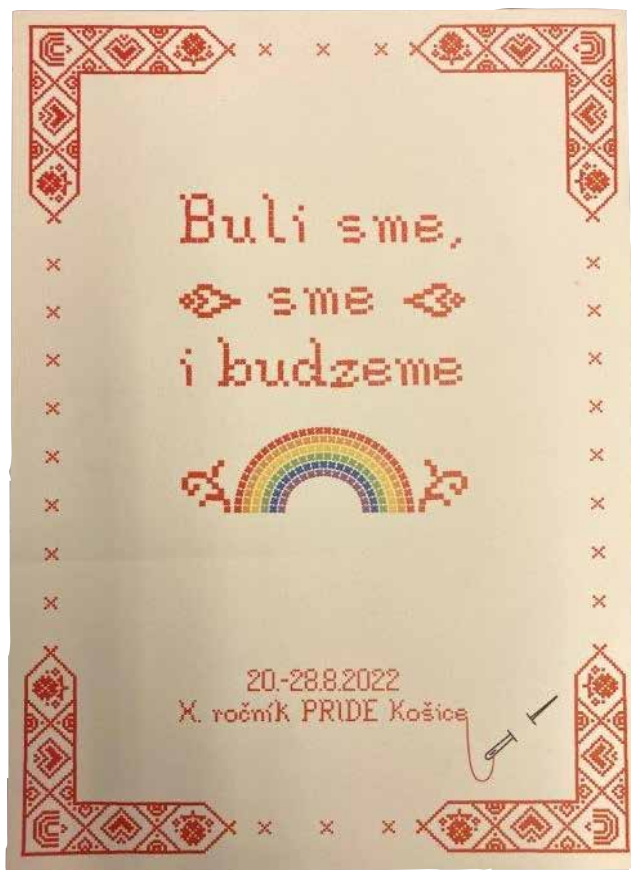

Obr. 4. Záber zo SNM – HM, z výstavy zbierky Inklúzie, 17. 5. 2023. Zdroj: SNM – Historické múzeum v Bratislave; autor fotografie: Samuel Gabura.

novat' ako stav bytia a pocit hodnoty, rešpektovania a podpory. Uplatňovanie inklúzie je nevyhnutné pre rozmanitosť iniciatív k efektívnej práci."⁹

Fatma Faheem v príspevku k vyššie spomínanému Medzinárodnému dňu múzeí 2020 definuje inklúziu ako pojem, ktorý sa spája s rovnosťou: "Inklúzia nie je o tebe a o mne, ale je o "nich" (znevýhodnených jednotlivcoch/skupinách/kultúrach). V každej krajine sú jednotlivci alebo skupiny, ktoré sa stretávajú s ťažkosťami a prekážkami, ktoré im bránia plne sa podieľať na politickom, ekonomickom a spoločenskom živote svojej krajiny. Tieto skupiny ľudí sú vylúčené nielen prostredníctvom právnych systémov alebo zákonov danej krajiny, ale tiež prostredníctvom postojov a presvedčení."¹⁰

V zahraničnej literatúre o muzeálnej praxi sa pojem inklúzia môže týkať rôznych skupín a kultúr.¹¹ Margaret Middleton vo svojom príspevku v magazíne *Exhibition*¹² vymenúva dôležité míľniky vo vývoji kultúrnych inštitúcií smerom k inklúzii a otvorenosti voči témam, ktoré sú queer. Za dôležitý míľnik označila výstavu *Becoming Visible: The Legacy of Stonewall*, ktorá sa konala vo Verejnej knižnici v New Yorku v roku 1994. Organizátori chceli výstavou pripomenúť povstanie v Stonewall v roku 1969, ktoré považované za dôležitý míľnik v histórii LGBTI+ ľudí. Priestor inštitúcie, akou je verejná knižnica, umocnil dôležitosť témy výstavy. Ako poznamenáva autorka textu, samotná prezentácia queer histórie v múzeu ešte neznamená inklúziu. Tu môžeme nadviazať na príspevok Marian Carpenter *View from the field: The challenges to being inclusive in museum collections*.¹³ Carpenter rozvíja inklúziu v muzeálnej praxi

Obr. 5. Plagát, Buli sme, sme, i budzeme, PRIDE Košice, 2022(2022). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, IS 00007; autorka fotografie: Miroslava Schiller Maurery.

o vhodnú interpretáciu zbierkových predmetov (v kontexte článku išlo o rasovo citlivé predmety) a dopĺňa povinnosť kurátora interpretovať zbierky pravdivo a s rešpektom.

Zakladanie samostatných múzeí a archívov zameraných na LGBTI+ /queer históriu sledujeme skôr ako iniciatívu komunit. Príkladom jedného z najstarších takých múzeí je berlínske Schwules Museum (Gay Museum), ktoré vzniklo v roku 1985. Častejšie sú potom archívy a knižnice, ktoré sa venujú výskumu historickému a sociologickému, vytváraniu zbierok a tiež spravidla zastávajú úlohu komunitného centra.¹⁴

Hoci v mnohých európskych krajinách múzeá čoraz častejšie pripravujú programy a výstavy inkluzívne voči LGBTI+, zakladanie zbierok, ktorých náplňou je skúmať históriu týchto skupín je zatiaľ stále v muzeálnej praxi skôr

9 Sharon HEAL, Valuing Diversity. The Case for Inclusive Museums by Museums Association, 2015–16 [online], [cit. 27. 11. 2023]. Dostupné z: <https://archive-media.museumsassociation.org/27072016-diversity-report.pdf>

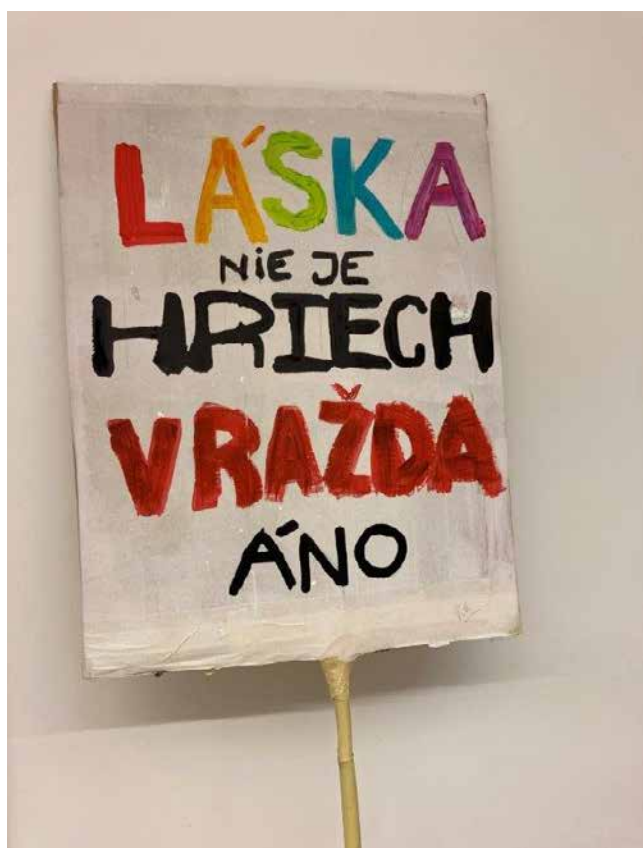
10 Fatma FAHEEM – Mohammad IRFAN, Museums for Equality: Diversity and Inclusion – A New Concept of Future Museums, IAR Journal of Humanities and Cultural Studies [online], 30. 1. 2021 [cit. 27. 11. 2023] <https://www.iarconsortium.org/article/download/517/>

11 Uvádzam len niekoľko príkladov, ako sa používa pojem v rôznych kontextoch, nielen v súvislosti s otvorením a sprístupňovaním priestoru inštitúcie špecifickým skupinám: Inclusive collecting in: Sustaining places. An Encyclopedia of Resources for Small Historical Organizations [online], 16. 8. 2023. Dostupné z: <https://sustainingplaces.com/diversity-equity-accessibility-inclusion/gender-lgbtqia/gender-lgbtqia-collecting/> View from the field: The Challenges to being inclusive in Museum Collections in: The inclusive historian's handbook [online], 11. 6. 2019 [cit. 16. 8. 2023]. Dostupné z: <https://inclusivehistorian.com/view-from-the-field-the-challenges-to-being-inclusive-in-museum-collections/>

12 Margaret MIDDLETON: The Queer – inclusive museum, in: Exhibition, 2017, roč. 36, č. 2, s. 79–84 [online], [cit. 17. 8. 2023]. Dostupné z: https://www.academia.edu/35026760/The_Queue-Inclusive_Museum

13 Marian CARPENTER, Inclusive Global Histories in: Ulster Museum [online], 14. 8. 2023 [cit. 28. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.ulstermuseum.org/whats-on/inclusive-global-histories>

14 Ako príklad uvádzam Spoločnosť pro queer paměť, založená v roku 2013 v Prahe, ktorá spravuje queer múzeum, archív a knižnicu; QWIEN – Zentrum für queere Geschichte, vo Viedni, spravuje archív a knižnicu, organizuje verejné podujatia vrátane queer komentovaných prehliadok Viedne; Iniciatíva Inakosť v Bratislave organizuje kultúrne podujatia, spravuje online výstavy, vedie archív, knižnicu, pomáha a vzdeláva verejnosť.

Obr. 6. Transparent, Láska nie je hriech, vražda áno. Pochod za odsúdenie nenávisťi voči komunite LGBTI. (14. 10. 2022). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, IS 00006; autorka fotografie: Zuzana Luprichová.

ojedinelým úkazom. SNM však nie je jediná inštitúcia, ktorá sa na taký projekt podujala. Slovenská národná galéria (ďalej len SNG) od roku 2021 z iniciatívy kurátorky Jany Švantnerovej a programovej pracovníčky Marcely Kvetkovej rozvíjala projekt Inkluzívne umenie a kultúra v SNG. Prinášali nový inkluzívny pohľad na zbierkové predmety.¹⁵ Príkladom zo zahraničia je National Museums of Liverpool (Národné múzeá v Liverpoole), ktoré združuje niekoľko inštitúcií – Walker Art Gallery (Walkrova galéria umenia), Museum of Liverpool (Liverpoolske múzeum), Lady Lever Art Gallery (Umelecká galéria Lady Leverovej) a Sudley House (Sudleyho Dom). Spoločne predstavujú svoje zbierky zamerané na queer témy. *LGBTQ+ collections* je ich spoločný projekt, v ktorom prostredníctvom svojich zbierkových predmetov prinášajú verejnosti témy ako gendrová identita, tematizujú akceptáciu LGBTI+ ľudí v rámci náboženstiev aj športu, skúmajú aktivizmus, umenie, osobnosti, vzťahy, erotiku, queer kultúru všeobecne.¹⁶

Podobne ako vznikajú queer múzeá, vznikajú aj múzeá žien – z iniciatívy komunit. Jedným z prvých takých mú-

Obr. 7. Nálepka, PRIDE Bardejov (2023). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, t.č. deponát; autorka fotografie: Miroslava Schiller Maurery.

zei je Frauen Museum (Múzeum žien) v Berlíne, založené v roku 1981. Spoločným cieľom ženských múzeí je skúmať históriu žien, vývoj feminizmu a prinášať kritický pohľad na dejiny optikou rodovej (ne)rovnosti v rôznych krajinách sveta. Múzeá s týmto zameraním združuje Medzinárodná asociácia ženských múzeí (International Association of Women's museums). Okrem samostatne vznikajúcich ženských múzeí mnohé verejné inštitúcie prinášajú svojmu publiku programy a výstavy tematizujúce otázky rodovej rovnosti a feminizmu. Ako príklad uvediem výstavu Národného múzea v Prahe *Vlastním hlasem*,¹⁷ ktorá priniesla verejnosti príbeh ženskej emancipácie pri príležitosti stého výročia volebného práva žien v Československu. Výstava *Za volební právo žen*¹⁸ priblížila historické okolnosti a osobnosti, ktoré sa zaslúžili o presadenie volebného práva pre ženy.

Problematike aktivizmu v múzeách sa podobne venujú autori publikácie *Museum Activism* Robert R. Janes a Richard Sandel.¹⁹ Aktivizmus, od slova “act” – konať, slovníky definujú ako snahu obhajovať, presadzovať, brániť, zasahovať do sociálnej, politickej, ekonomickej alebo environmentálnej reformy s túžbou uskutočniť zmeny v spoločnosti smerom k vnímanému väčšiemu dobru. Aktivizmus má mnoho podôb a k presadzovaniu spoločenských zmien využíva najrôznejšie metódy. Muzeálny aktivizmus vo svojom texte vysvetľuje Laia de Puig i Espar v texte k výstave *Throwaway*. Hovorí, že odborníci stále definujú muzeálny aktivizmus zoširoka, pretože: “sa snažia zoskupiť veľmi odlišné druhy praktík a neexistuje štandardný spôsob ich klasičnejšieho, si našiel odpor tých, ktorí obhajujú, že múzeá sú –

15 Inkluzívna Galéria, Podcast SNG, 29. 6. 2022 [online]. Dostupné z: <https://podmaz.sk/podcast/podcast-sng/5833111779-inkluzivna-galeria>

16 LGBTQ+ collections, National Museum of Liverpool [online], [cit. 23. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/lgbtq-collections>

17 Výstava *Vlastním hlasem*, v Náprstkovom múzeu v Prahe, trvala od 26. 4. 2019 do 5. 1. 2020, autorkou výstavy je Jitka Gelnarová, kurátorkou Ema Součková. Obe spolupracovali na rovnomennej publikácii. Jitka, GELNAROVÁ – Ema SOUČKOVÁ, *Vlastním hlasem*. Národní muzeum, Praha, 2019.

18 Autorkami výstavy sú Marie Bahenská, Jitka Gelnarová, Jana Malínská a Dana Musilová; výstava trvala od 28. 2. 2020 do 31. 12. 2021, bola realizovaná v Národním památníku na Vítkově v Prahe.

19 Robert R. JANES – Richard SANDEL, *Museum Activism*, Oxon, New York, 2019.

Obr. 8. Fotografia z pochodu Dúhový PRIDE Bratislava, snímka z ulice Obchodná (2023). Zdroj: Dúhový pride Bratislava. autor fotografie: Michal Babinčák.

*a mali by zostať – neutrálne priestory.*²⁰ Puig i Espar robila prieskum vo viacerých európskych múzeách o tom, ako oni sami interpretujú muzeálny aktivizmus a výsledok zhrnula do troch bodov. V nich ukazuje ako aktivizmus v múzeách chápu samotné inštitúcie:

1. „Vonkajší“ aktivizmus, ktorý sa pozoruje v rámci verejného programovania múzeí, teda v interakcii múzea s publikom.“
2. „Vnútorne orientovaný“ aktivizmus, ktorý sa zameriava na samotné múzeum a jeho zamestnancov.“
3. „Inštitucionálne orientovaný“ aktivizmus, ktorý má podobu advokácie alebo kampaní zameraných na zmenu na vládnej alebo politickej úrovni.“²¹

Čo sa týka prejavov aktivizmu v slovenských múzeách táto otázka vyvoláva skôr skepticizmus. Snaha o cieľavedomú zmenu v tomto smere v múzejných kruhoch, ale aj mimo nich, je vnímaná skôr ako nevhodne politická, či v rozpore s poslaním múzea. Ak múzeum chápeme ako inštitúciu, ktorá neexistuje vo vákuu a mimo spoločenského kontextu diania, potom by sme si mali pripustiť, že aktivizmus v múzeu môže mať prínos. Múzeum 21. storočia so sebou prináša výzvy a medzi ne môžeme pokojne zaradiť snahu o inklúziu a aktivizmus v širšom ponímaní a ich postupné zahrnutie do strategických plánov aj v súvislosti so zberateľskou činnosťou.

Aktivizmus je teda ďalším pojmom, s ktorým v súvislosti so zbierkou inklúzie pracujeme. Ten viac-menej definuje materiál, ktorý zamýšľame zbierať. Aktivizmus súvisiaci s feminizmom, environmentálny a LGBTI+ aktivizmus v rámci zbierky skúma kurátorka Miroslava Schiller Maurery. To, čo stojí v protiklade inklúzii, môžeme pomenovať jedným slovom ako extrémizmus. Časť spoločnosti, ktorá sa takto prejavuje, či už vo vlastných komunitách a subkultúrach, alebo vo virtuálnom svete, skúma vedúci projektu Eduard Belušák.

Širšia verejnosť o LGBTI+ ľudoch častokrát uvažuje ako o subkultúre. Také chápanie sa mení. Sú to skôr ľudskoprávne organizácie, spolky a komunity stavajúce na iných základoch než subkultúry. Ľudia hlásiaci sa k LGBTI+ môžu byť súčasťou niekoľkých subkultúr zároveň.

Pojem subkultúra vzťahujeme nielen na kultúry vychádzajúce z hudobných smerov a žánrov, ale aj na tie, ktoré sú definované vlastným životným štýlom, čím sa vymedzujú voči uniformite, pop kultúre či masovej kultúre. Na druhej strane každá subkultúra má špecifické prejavy – vizuálne znaky (móda), spôsoby sebaujadrenia, spoločný jazyk či zdieľanie ideí a myšlienok, ktoré jej členov spájajú, sú práve tú ktorú subkultúru určujúce.²²

Výskumom subkultúr v Čechách a na Slovensku sa zaoberá Archív českých a slovenských subkultúr, zároveň spolupracuje s Centrom pro studium populární kultury. Z tejto

20 Laia DE PUIG I ESPAR, Reflecting, sharing, changing: Throwaway and museum activism, in: Throwaway: The History of a modern Crisis [online], 12. 2. 2023, [cit. 20.11.2023]. Dostupné z: <https://throwaway-history.eu/en/blog-events/reflecting-sharing-changing-throwaway-and-museum-activism>

21 L. DE PUIG I ESPAR, Reflecting, sharing, changing [online], 12. 2. 2023, [cit. 20. 11. 2023]. Dostupné z: <https://throwaway-history.eu/en/blog-events/reflecting-sharing-changing-throwaway-and-museum-activism>

22 Vychádzam zo slovníkovej definície: Sociologická encyklopédie Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. hlavní editor: Zdeněk R. NEŠPOR, heslo subkultura [online], [cit. 27. 11. 2023]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Subkultura>

spolupráce vzišla publikácia Ondreja Daniela *Kultura svépomoci*²³, ktorá približuje ekonomické a politické aspekty v českom subkulturálnom prostredí a význam konceptu svojpomoci t.j. DIY (Do It Yourself).

Záujem o subkultúry v Čechách a na Slovensku popularizoval Vladimír 518 s projektom *Kmeny*, ktorý priniesol tri publikácie predstavujúce vybrané subkultúry v rôznych obdobiach. Ďalším výstupom projektu bol rovnomenný seriál Českej televízie a tiež výstava *Kmeny 90.* v Umělecko-průmyslovém muzeu v Brně.²⁴

Skúmanie vývoja subkultúr, hľadanie spoločných znakov a odlišností patrí tiež k predmetom bádania novovznikajúcej zbierky.

Aké zbierkové predmety sme už získali

Prvé predmety v zbierke sme nadobudli darom od Romana Samotného, majiteľa baru Tepláreň. Jedným z týchto predmetov je reklamná tabuľa z Teplárne, ktorá nesie stopy po streľbe z 12. októbra 2022. Sú na nej viditeľné dva priestrely. Zachovali sa na nej kriedou napísané slogany z dňa tragickej udalosti: „Pod’ sa oteplíť“ a „Hetero Friendly ♥“. Priateľské heslá ako tie, čo sa zachovali na tabuľi, patrili k bežným spôsobom komunikácie podniku s okoloidúcimi a potenciálnymi návštevníkmi. Tabuľu pre múzeum získal kurátor SNM – HM Eduard Belušák krátko po tragickej udalosti.

O niekoľko mesiacov neskôr sme získali ďalšie predmety z baru²⁵, ako napríklad nápojový lístok so sloganom „Pod’ žít. Nechaj žít.“, tiež šiltovku Juraja Vankuliča, zdobenú umelými perlamy a kvetinami z umelej textilie. Mal ju na bratislavskom pochode PRIDE v lete 2022, po PRIDE ju odložil v podniku. Okrem toho sme získali aj transparenty z pochodu za odsúdenie nenávisťi voči LGBTI komunite²⁶ a kondolenčné knihy od solidárnych kultúrnych organizácií, občianskych združení a jednotlivcov zo zahraničia. Kondolenčné knihy predstavujú tri zošity formátu A4 obsahujúce kondolencie od zamestnancov Európskeho parlamentu v Bruseli, od organizačného tímu filmového festivalu Queerfilm festival Bremen v Nemecku a od Centre LGBT+ d’Orléans vo Francúzsku.

V reakcii na tragickú udalosť Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky (ďalej len MK SR) na podporu LGBTI+ ľudí vyvesilo na svojej budove dva banery a dúhovú vlajku. Dizajn banerov pre Slovenskú tepláreň autorsky vytvorili Jozef Sklenka a Tereza Maco. Predmety neskôr MK SR venovalo do zbierky SNM – HM.

Súbor nadobudnutých predmetov predstavuje materiál súvisiaci s jednou udalosťou. To sme chceli odprezentovať v expozícii SNM – HM hneď z niekoľkých dôvodov. V prvom rade to bol zámer predstaviť nový projekt múzea, teda zbierku s inkluzívnym zameraním. Taktiež sme chceli oslo-

Obř. 9. Aršík, 8 známok, NATION UNIES, LUTTE MONDIALE CONTA LE SIDA (1990). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, IS 00016; autorka fotografie: Zuzana Luprichová.

viť občianske združenia, neziskové organizácie a jednotlivcov s prosbou o spoluprácu. V neposlednom rade sme mali záujem pop-up výstavou upozorniť na problém homofóbie, s čím korešpondoval nadobudnutý zbierkový materiál. Výstava bola inštalovaná minimalisticky, v jednej miestnosti s informačnými panelmi na stenách. Prvý panel prezentoval projekt novej zbierky. Druhý panel predstavil myšlienku medzinárodného dňa boja proti homofóbie²⁷. Tretí panel vysvetľoval udalosť, ku ktorej sa vzťahovali predmety a štvrtý obsahoval najbežnejšie predsudky s odpoveďami, ktoré ich vyvracajú. Pop-up výstava bola otvorená 17. mája 2023 k Medzinárodnému dňu boja proti homofóbie, bifóbie a transfóbie. V priestoroch výstavy sme odprezentovali predmety: reklamnú tabuľu z baru Tepláreň, šiltovku Juraja Vankuliča, dva banery a dúhovú vlajku z MK SR. Prijatie výstavy verejnosťou kvôli absencii návštevnjej knihy nebolo možné odsledovať. Prezentácia predmetov sa nezaobišla bez jedného návštevníka, ktorý trval na ich okamžitom odstránení. Pop-up výstava bola ukončená podľa plánu 23. mája 2023, po týždni svojho trvania.

23 Ondřej DANIEL a kol., *Kultura svépomoci*. Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturálním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu, Praha 2016.

24 Výstava sa uskutočnila 14. 5. 2017 – 1. 10. 2017. Názov odvodzuje z tvrdenia, že subkultúry sú ako pomyselné pradávkne kmene založené na spoločnom jazyku, náboženstve, často aj na pokrvných zväzkoch. Potreba ľudí utvárať menšie spoločenstvá nevymizla. Práve naopak. Kmene súčasnosti už nespájajú pokrvné putá, ale zdieľanie spoločných názorov, hodnôt, životného či hudobného štýlu, móda a i.

25 Majiteľ baru Tepláreň Roman Samotný avizoval ukončenie prevádzky na Zámockej ulici v Bratislave k 1. 11. 2023. Do ukončenia priestor slúžil na občasnú besedy, kabarety, online diskusie a stretnutia komunity.

26 Pochod sa uskutočnil 14. 10. 2022, začal sa o 17. hodine pred barom Tepláreň. Na zhromaždení predniesla prejav prezidentka Slovenskej republiky Zuzana Čaputová, premiér Eduard Heger, bratislavský primátor Matúš Vallo a župan Juraj Droba.

27 Medzinárodný deň boja proti homofóbie, bifóbie a transfóbie sa tiež označuje medzinárodnou skratkou IDAHOBIT – International Day Against Homophobia, Biphobia and Transphobia, koná sa každoročne 17. mája, čo súvisí s vyňatím homosexuality zo zoznamu chorôb Svetovou zdravotníckou organizáciou v roku 1990.

Obr. 10. Transparent, I've got 99 problems & white heteronormative patriarchy is basically all of them (2022). Zdroj: SNM – HM, zbierka Inklúzie, t.č. deponát; autorka fotografie: Miroslava Schiller Maurery

V médiách a na sociálnych sieťach mala krátkodobá prezentácia zbierky prekvapivo odozvu v denníkoch, ktoré sa profilujú ako konzervatívne. Správu o výstave od Tlačovej agentúry Slovenskej republiky (TASR)²⁸ prevzal konzervatívny denník Hlavné správy.²⁹ V komentároch pod článkom prevládajú negatívne hodnotenia a postoje diskutujúcich. Išlo prevažne o vyjadrenie znechutenia, o homofóbnе prejavy či spochybňovanie umeleckej (*sic*) kvality exponátov. Článok z denníka Postoj priniesol kritiku výstavy.³⁰ Denník Štandard prevzal tlačovú správu z TASR, bez komentárov a výstavu prezentuje ako výstavu o Teplárni.³¹ Nezávislý denník Nový čas, ktorý sa spravidla zameriava na bulvárne správy, priniesol krátky text s galériou fotografií z expozície.³² Medzi početnými komentármi pod článkom prevládajú, podobne ako pri článku z denníka Hlavné správy, homofóbnе a negatívne hodnotenia. Z uvedeného môžeme vyvodit', že prevládajú negatívne reakcie, hoci väčšina hodnotiacich pravdepodobne výstavu reálne nenavštívila.

Medzičasom sa zbierka rozrástla o ďalšie predmety. Sú to predovšetkým transparenty, bannery a iný rôznorodý materiál z podujatí, ktoré na Slovensku organizujú priatelia a členovia LGBTI+ komunit v rôznych mestách. Jeden súbor predstavuje materiál z košického PRIDE, ktorý sa konal 27. augusta 2022. Predmety z týchto podujatí už sú zapísané v zbierke.

V každom meste vizuál týchto podujatí podchytili kreatívci s originálnymi riešeniami pre to ktoré mesto. Konkrétne košický PRIDE priniesol atraktívne dizajnérske spracovanie reklamných predmetov od plagátov, cez plátené tašky až po samolepky a pripínacie odznaky so sloganmi písanými po východniarsky. Ich autorom je Niko Mlynarčík.

Na zápis do zbierky ešte čakajú predmety z prvého pochodu PRIDE, ktorý sa organizátorom podarilo zrealizovať v Bardejove 10. júna 2023. Od organizátorky bardejovského PRIDE 2023 Eriky Frickej sme získali okrem iného aj odznaky a samolepky. Dizajn bardejovského PRIDE zohľadňuje ráz mesta s domami so sedlovými strechami na bardejovskom námestí v pamiatkovej rezervácii. Ak dvojicu domov otočíme, vznikne z nich písmeno B ako Bardejov. Autorom dizajnu je Peter Javorník.

Zbierkový materiál prezrádza určitý vývoj podujatí PRIDE po vizuálnej stránke. Ich organizácia a vizuálna identita prešli zmenami a dnes už to nie je len pochod ulicami, ale podujatie typu festival so sprievodnými kultúrnymi podujatiami, ktoré sa dejú počas dlhšieho obdobia. Na fotografii z dúhového PRIDE v Bratislave vidíme baner s logom Dúhový PRIDE vyrobený digitálnou tlačou vo vysokom rozlíšení. Nehovoriac o produkcii merchandise predmetov. Kúpou týchto predmetov môžu návštevníci podporiť organizáciu podujatí PRIDE. Informačné materiály spolu s vizuálne atraktívnym dizajnom zohrávajú dôležitú úlohu v komunikácii organizátorov o témach LGBTI+ so širokou verejnosťou. Na druhej strane vlastnoručne vyrobené transparenty sú stále neoddeliteľnou súčasťou týchto podujatí, o čom svedčí aj organizovanie workshopov na ich výrobu. Obľuba transparentov spočíva v individuálnom vyjadrení svojho názoru či postoja.

Do zbierky v júni 2023 pribudol darom od súkromnej osoby malý súbor známok a plagát. Známkový v rámci medzinárodnej kampane vydala Organizácia Spojených národov (ďalej len OSN) v roku 1990 v boji proti šíreniu AIDS. Súbor obsahuje šesť aršíkov po osem známok s nápismi v angličtine, francúzštine a v nemčine.

Pri predstavovaní zbierkových predmetov by som nemala vynechať transparenty z akcie, ktorá sa konala 8. apríla 2023 na Filozofickej Fakulte Univerzity Komenského v Bratislave s názvom Žena, život, sloboda. Transparenty vyjadrujú protest proti presadzovaniu návrhov obmedzujúcich reprodukčné práva žien. Spolitizovanie témy robí z transparentov predmety, ktoré môžeme chápať ako prejavy feministického hnutia na Slovensku a zároveň politického aktivizmu.³³

V akvizícii v septembri 2023 kurátorka predložila návrh na nákup do zbierky súboru výšiviek od kreatívneho kolektívu Kundy Crew.³⁴ Neformálne zoskupenie štvorice žien od roku 2010 tvorí výšivky s heslami a sloganmi proti šovinizmu, mizogýnii, fašizmu, na podporu ľudských práv. Výšivkami štvorica reflektuje aktuálne dianie v spoločnosti aj za hranicami Slovenska. Niekedy im k tomu poslúži citát z dennej tlače, ktorý sám o sebe akcentuje zarážajúce, šokujúce

28 Historické múzeum predstaví na Bratislavskom hrade projekt Inklúzia, TASR [online], 17. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.teraz.sk/bratislava/historicke-muzeum-predstavi-na-bratis/714834-clanok.html>

29 Zbierka Inklúzie na Bratislavskom hrade. Hlavné správy [online], 22. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.hlavnespravy.sk/zbierka-inkluzie-na-bratislavskom-hrade/3147108>

30 Eva ČOBEJOVÁ, Čo prekázalo na výstave o inklúzii v Slovenskom národnom múzeu. Konzervatívny denník Postoj [online], 23. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.postoj.sk/v-skratke/3324/co-prekazalo-na-vystave-o-inkluzii-v-slovenskom-narodnom-muzeu>

31 Na Bratislavskom hrade môžu návštevníci vidieť výstavu o Teplárni, Denník Štandard [online], 22. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://standard.sk/358410/na-bratislavskom-hrade-mozu-navstevnici-vidiet-vystavu-o-teplarni/>

32 Mrazivú tabuľu, ktorú prestrelil vrah pred Teplárňou, vystavili na Bratislavskom hrade: Nápis na ňu písal Matúš (†23)!, Nezávislý denník Nový čas [online], 19. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.cas.sk/clanok/2800689/mrazivu-tabulu-ktoru-prestrelil-vrah-pred-teplarnou-vystavili-na-bratislavskom-hrade-napis-na-nu-pisal-matus-23/>

33 Téma politického transparentu a jeho významu v muzeálnych zbierkach sa bližšie venuje kurátorka Oddelení novodobých dejín Národného múzea v Prahe Jitka GELNAROVÁ: Politický transparent jako hmotná paměť veřejného prostoru. Příspěvek k muzejní dokumentaci současnosti. in: Acta Musei Nationalis Pragae – Historia. roč. 71. 2017. č. 3–4, s. 24–30.

34 Opätovne bol súbor predložený v máji 2024, nákup bol schválený, t. č. nebol zrealizovaný.

skutočnosti, obzvlášť pokiaľ ide o násilie páchané na ženách, tiež v súvislosti s vojnou na Ukrajine alebo s vlnou protestov proti reštriktívnym interrupčným zákonom v Poľsku. Prepojenie aktivizmu a tvorby s využitím techniky vyšívania, tradične chápanej ako ženská práca, sa označuje ako kraftivizmus.³⁵ Kraftivizmus prinieslo globálne hnutie žien spájané s treťou vlnou feminizmu a na Slovensku je to práve zoskupenie Kundy Crew, ktoré tento typ tvorby prinieslo k nám.

Budúcnosť zbierky

Akvizičný plán zbierky počíta s niekoľkými akvizíciami pre rok 2024. Novým výrazným umeleckým predmetom v zbierke by mohol byť portrét Greta Thunberg od umelca Andreja Dúbravského. Akvizícia by pre zbierku znamenala prírastok environmentálneho zamerania. Environmentálny aktivizmus a ekofeminizmus by vhodne zastúpili aj predmety od združenia Znepokojených matiek v Bratislave. Občianky zo združenia bojujú za zvýšenie bezpečnosti účastníkov cestnej premávky a za zlepšenie kvality ovzdušia obmedzením premávky v niektorých zónach a uliciach hlavného mesta.

Ďalej by medzi budúcimi prírastkami mali byť aj plagáty divadelnej sezóny 2023/2024 divadla Pavla Országha Hviezdoslava. Zatiaľ sme získali dva plagáty zo zamýšľanej série. Prvý plagát vzbudil nečakané ohlasy širokej verejnosti, čo viedlo až k protestom proti plagátu pred divadlom. Averzii vyvolali práve také prvky na plagáte ako dúhová vlajka, ale tiež ukrajinská vlajka, aj busta Hviezdoslava. Plagát s atribútmi liberalizmu provokoval časť obyvateľstva, ktorá ho mylne považovala za návrh vitráži v budove divadla.³⁶

V neposlednom rade by mal do zbierky pribudnúť aj malý súbor punkového oblečenia a osobných predmetov, ktoré sa stanú prvými prírastkami zbierky k subkultúre punku a motorkárskej subkultúre po roku 2000 na Slovensku. Predmety do múzea daruje súkromná osoba.

Aj naďalej plánujeme získavať predmety súvisiace s feminizmom, s témami LGBTI+, z rôznych subkultúr, aj s environmentálnym obsahom, predmety každodennosti, tiež umeleckú či artivistickú³⁷ tvorbu. K získavaniu zbierkových predmetov využívame viaceré stratégie. Tie sa menia v závislosti od materiálu a podujatí, kde chceme predmety získať. Niektoré predmety získavame oslovaním konkrétnych ľudí, alebo občianskych združení, či zástupcov komunít. Inokedy je nevyhnutné navštíviť podujatie a priamo v teréne zozbierať materiál. To sa týka hlavne transparentov, letákov, brožúr a bannerov z verejných zhromaždení.

Okrem vyhľadávania nových zbierkových predmetov plánujeme do budúcnosti pracovať aj s koncepciou tzv. živej knižnice, ktorá by v digitálnom úložisku uchovávala hlasové nahrávky a videonahrávky ľudí z rôznych komunít či subkultúr. Metóda oral history (história slovom) umožňuje zachovanie spomienok konkrétnych ľudí, s ich osobným pohľadom na udalosti, zároveň zachováva špecifiká ako hlas, reč konkrétneho človeka.

Obr. 11. Tady je lehké zapomenout, jak Slovensko nenávidí geje, výšivka Kundy crew (2022). Zdroj: kolektív Kundy crew; autorky fotografie: Kundy crew.

Od vzniku zbierky vzniklo niekoľko audio nahrávok so zámerom zaradiť ich do živej knižnice.

Od založenia inkluzívnej zbierky v apríli 2023 bolo do zbierky zapísaných viac ako deväťdesiat predmetov. Väčšiu časť z nich predstavujú transparenty z verejných podujatí. Medzi získanými aj plánovanými predmetmi prevláda materiál, ktorý dokumentuje aktivity v spoločnosti prebiehajúce najmä v súčasnosti na Slovensku, pričom väčšina z nich sa týka LGBTI+ skupín a feminizmu. Je to pochopiteľné, keďže sme za uplynulý rok boli svedkami takých udalostí, ktoré spôsobili masívnu reakciu v spoločnosti a v kultúre.

Súčasne s rozširovaním zbierky si kladieme za cieľ rozvíjať vedecko-výskumné projekty, ktoré by viac podkryli povahu materiálu, ktorý sa už v zbierke nachádza, alebo do nej bude zaradený v budúcnosti. Výstavné projekty, ktoré by reflektovali dôležité udalosti a osobnosti korešpondujúce s témami výskumu inkluzívnej zbierky, sú nateraz v rovine úvah. Práve výskum materiálu by mohol pomôcť pretaviť úvahy do výstavných koncepcií.

Nateraz možno považovať za jeden z cieľov projektu Inklúzia v slovenskej spoločnosti udržanie rozsahu tém, tak ako boli nastavené v kurátorskej koncepcii vznikajúcej zbierky, a inkluzívny prístup v práci so zbierkou aj naďalej.

Literatúra

Gary L. ANDERSON – Kathryn HERR, eds. *Encyclopedia of activism and social justice*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, c2007, 1, [A–D]. 2, [E–M]. 3, [N–Z, index].

Ondřej DANIEL a kol., *Kultura svépomocí. Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*, Praha 2016.

35 Z angličtiny craftivism, spojením slov “craft” a “activism”. Existuje viacero zdrojov, ktoré kraftivizmus definujú ako kolektívny aktivizmus súvisiaci s kritickým sociálnym diskurzom, spájaným s treťou vlnou feminizmu, ale tiež s environmentálnym aktivizmom.

36 Tímea KRAUSZOVÁ, V centre Bratislavy sa začal protest proti novej kampani divadla DPOH. Matici slovenskej sa nepáčia symboly z plagátu. Refresher news [online], 6. 9. 2023 [cit. 2. 11. 2023]. Dostupné z: <https://news.refresher.sk/144098-FOTO-V-centre-Bratislavy-sa-zacal-protest-proti-novej-kampani-divadla-DPOH-Matici-slovenskej-sa-nepacia-symboly-z-plagatu>

37 Artivismus z ang. spojenie slov art – umenie a activism – aktivizmus. Ide o umeleckú tvorbu s aktivistickým obsahom.

- Jitka GELNAROVÁ, Politický transparent jako hmotná paměť veřejného prostoru. Příspěvek k muzejní dokumentaci současnosti. in: *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia*. roč. 71, 2017, č. 3–4, s. 24–30.
- Jitka, GELNAROVÁ – Ema SOUČKOVÁ, *Vlastním hlasem*, Praha, 2019.
- Robert R. JANES – Richard SANDEL, *Museum Activism*, Oxon, New York, 2019.
- Amy K. LEVIN ed., *Gender, Sexuality and Museums: A Routledge Reader*, 2010.
- Elektronické zdroje**
- Martina BEDNÁROVÁ, Ľudia sa zomkli. Tisíce ľudí v hlavnom meste odsúdili útok na LGBTQ komunitu, prišla aj prezidentka. *Hospodárske Noviny (Bratislava: MAFRA Slovakia)*, 14. 10. 2022 [online]. Dostupné z: <https://brainee.hnonline.sk/notsorry/news/spolocnost/slovensko/96046327-ludia-sa-zomkli-tisice-ludi-v-hlavnom-meste-odsudili-utok-na-lgbtq-komunitu-prisla-aj-prezidentka>
- Marian CARPENTER, Inclusive Global Histories, in: *Ulster Museum* [online], 14. 8. 2023 [cit. 28. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.ulstermuseum.org/whats-on/inclusive-global-histories>
- Eva ČOBEJOVÁ, Čo prekážalo na výstave o inklúzii v Slovenskom národnom múzeu. *Konzervatívny denník Postoj* [online], 23. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.postoj.sk/v-skratke/3324/co-prekazalo-na-vystave-o-inkluzii-v-slovenskom-narodnom-muzeu>
- Databáza ESEZ (elektronické spracovanie evidencie múzejných zbierok)
- Fatma FAHEEM – Mohammad IRFAN, Museums for Equality: Diversity and Inclusion – A New Concept of Future Museums, *IAR Journal of Humanities and Cultural Studies* [online], 30. 1. 2021 [cit. 27. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.iarconsortium.org/article/download/517/>
- Sharon HEAL, Valuing Diversity. The Case for Inclusive Museums by Museums Association, 2015–16 [online], [cit. 27. 11. 2023]. Dostupné z: <https://archive-media.museumsassociation.org/27072016-diversity-report.pdf>
- Historické múzeum predstaví na Bratislavskom hrade projekt Inklúzia, TASR [online], 17. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.teraz.sk/bratislava/historicke-muzeum-predstavi-na-bratis/714834-clanok.html>
- Inclusive collecting in: *Sustaining places. An Encyclopedia of Resources for Small Historical Organizations* [online], [cit. 16. 8. 2023]. Dostupné z: <https://sustainingplaces.com/diversity-equity-accessibility-inclusion/gender-lgbtqia/gender-lgbtqia-collecting/>
- Timea KRAUSZOVÁ, V centre Bratislavy sa začal protest proti novej kampani divadla DPOH. Matici slovenskej sa nepáčia symboly z plagátu. *Refresher news* [online], 6. 9. 2023 [cit. 2. 11. 2023]. Dostupné z: <https://news.refresher.sk/144098-FOTO-V-centre-Bratislavy-sa-zacal-protest-proti-novej-kampani-divadla-DPOH-Matici-slovenskej-sa-nepacia-symboly-z-plagatu>
- Margaret MIDDLETON, The Queer- inclusive museum, in: *Exhibition*, 2017, roč. 36, č. 2, s. 79–84. [online], [cit. 17. 8. 2023]. Dostupné z: https://www.academia.edu/35026760/The_Queer-Inclusive_Museum
- Mrazivú tabuľu, ktorú prestrelil vrah pred Teplárnou, vystavili na Bratislavskom hrade: Nápís na ňu písal Matúš (†23)!, *Nezávislý denník Nový čas* [online], 19. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.cas.sk/clanok/2800689/mrazivu-tabulu-ktoru-prestrelil-vrah-pred-teplarnou-vystavili-na-bratislavskom-hrade-napis-na-nu-pisal-matus-23/2/>
- Museum definition, ICOM, 24. 8. 2022 [online], 24. 8. 2022 [cit. 28. 11. 2023] <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>
- Na Bratislavskom hrade môžu návštevníci vidieť výstavu o Teplárni, *Denník Štandard*, [online], 22. 5. 2023 [7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://standard.sk/358410/na-bratislavskom-hrade-mozu-navstevnici-vidiet-vystavu-o-teplarni/>
- Na zhromaždení Za dúhové Slovensko si uctili pamiatku obetí útoku. in: *SME.sk TASR*, 13. 10. 2022 [online]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/23033293/na-zhromazdeni-za-duhove-slovensko-si-uctili-pamiatku-obeti-utoku.html>
- Justine NAVARRO, 2020 – Museums for Equality: Diversity and Inclusion. ICOM [online], 18. 5. 2020 [27. 11. 2023]. Dostupné z: <https://imd.icom.museum/past-editions/2020-mu>, *Museums for Equality: Diversity and Inclusion - A New Concept of Future Museums - Museums for Equality: Diversity and Inclusion*
- Při střelbě v Bratislavě zahynuli dva lidé, útočník z místa činu uprchl, in: *i Dnes.cz*, 12. 10. 2022 [online]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/slovensko-bratislava-policie-strelba-policie.A221012_203021_zah
- Laia de PUIG I ESPAR, Reflecting, sharing, changing: Throwaway and museum activism, in: *Throwaway: The History of a modern Crisis*, [online], 12. 2. 2023, [cit. 20. 11. 2023]. Dostupné z: <https://throwaway-history.eu/en/blog-events/reflecting-sharing-changing-throwaway-and-museum-activism>
- Slovakia: Two dead after shooting outside LGBT bar, in: *BBC news*, 13. 10. 2022. [online]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-europe-63239523>
- Slovenský parlament odmietol aj minimalistické zlepšenie postavenia párov rovnakého pohlavia na Slovensku. in: *Amnesty international*, 20. 10. 2022 [online]. Dostupné z: <https://www.amnesty.sk/slovensky-parlament-odmietol-aj-minimalisticke-zlepsenie-postavenia-parov-rovnakeho-pohlavia-na-slovensku/>
- Sociologická encyklopédie Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. hlavný editor: Zdeněk R. Nešpor, heslo subkultura [online], [cit. 27. 11. 2023]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Subkultura>
- Tragickú strelbu na Zámockej prekvalifikovali na teroristický útok, in: *RTVS, TASR* [online]. Bratislava: Rozhlas a televízia Slovenska, 17. 10. 2022 [online]. Dostupné z: <https://spravy.rtv.s.sk/2022/10/tragicku-strelbu-na-zamockej-prekvalifikovali-na-teroristicky-utok/>
- View from the field: The Challenges to being inclusive in Museum Collections, in: *The inclusive historian's handbook* [online], 11. 6. 2019 [cit. 16. 8. 2023]. Dostupné z: <https://inclusivehistorian.com/view-from-the-field-the-challenges-to-being-inclusive-in-museum-collections/>
- Zbierka Inklúzie na Bratislavskom hrade. Hlavné správy [online], 22. 5. 2023 [cit. 7. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.hlavnespravy.sk/zbierka-inkluzie-na-bratislavskom-hrade/3147108>